

ZAVQIY VA CHARLZ DIKKENS HAJVIYATIDA INDIVIDUAL USLUBNING LISONIY BADIY IFODASI

Mohinur Akmal qizi Mansurova

Toshkent davlat transport universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada Zavqiy va Charlz Dikkins hajviy uslubining individual lisoniy belgilari qiyosiy tahlil qilinadi. Zavqiy she'riyatida ruscha-baynalmilal o'zlashmalarning xalqona fonetik shakllari yangi ijtimoiy-iqtisodiy voqelikni nomlash va unga bevosita hajviy baho berishga xizmat qilishi ko'rsatiladi. Dikkinsning Hard Times romanida esa personaj talaffuzi, tayanch so'z, takroriy formula va sintaktik qurilish qahramonlarni individuallashtirib, ularning dunyoqarashi hamda ichki nomuvofiqligini o'z nutqi orqali fosh etishi aniqlanadi. Qiyos natijasida har ikki adib jonli nutq materialidan foydalansa-da, Zavqiyda davr muhitining xalqona lug'aviy belgisi, Dikkinsda esa personajga xos takrorlanuvchi nutqiy ovoz ustuvor ekani asoslanadi.

Kalit so'zlar. Zavqiy, Charlz Dikkins, individual uslub, hajviy baho, xalqona fonetik shakl, personaj nutqi, takroriy formula, Hard Times.

Kirish

Badiiy asarda individual uslub muallifning umumiy til imkoniyatlaridan qanday tanlov qilishi, bu imkoniyatlarni qanday birlashtirishi va ularga qanday baholovchi vazifa yuklashida namoyon bo'ladi. Hajviy matnda mazkur tanlov ayniqsa yaqqol ko'rinadi, chunki yozuvchi yoki shoir nishonni faqat tasvirlamaydi, balki so'zning talaffuzi, takrori, sintaktik shakli va kontekstual ma'nosi orqali unga munosabat ham bildiradi. Shu jihatdan Zavqiy she'riyati bilan Charlz Dikkins nasrini qiyoslash ikki xil janrni tashqi shakliga ko'ra tenglashtirishni emas, jonli nutq materialining hajviy baho yaratishdagi vazifasini aniqlashni talab etadi.

Zavqiy va Dikkinsning individual uslubi tarixiy-madaniy muhit hamda janr imkoniyatlari bilan bog'liq holda shakllangan. Zavqiy hajviy hukmni ko'pincha bayt yoki band doirasida ixchamlashtiradi; shu sababli xalq tiliga yaqin nomlash,

fonetik o'zgartirish va keskin baholovchi birliklar katta vazifa bajaradi. Dikkins esa roman imkoniyatidan foydalanib, personaj nutqidagi belgi va formulalarni asar davomida takrorlaydi. Natijada qahramonning o'ziga xos ovozi faqat portret belgisi bo'lib qolmay, uning ijtimoiy qarashi va axloqiy cheklanganligini ochadigan satirik vositaga aylanadi.

Zavqiy uslubida xalqona leksika va fonetik moslashtirish. Zavqiy individual uslubining muhim belgilaridan biri davrning yangi iqtisodiy va ma'muriy tushunchalarini xalq nutqida shakllangan ko'rinishda hajviy matnga olib kirishidir. Shoir asarlarida *bonka*, *veksil*, *uchut*, *frason* kabi ruscha-baynalmilal birliklar adabiy yoki rasmiy shaklda emas, mahalliy talaffuzga moslashgan holda qo'llanadi. Bunday birliklar tasodifiy fonetik variant emas: ular Turkiston ijtimoiy hayotiga kirib kelgan yangi tartiblarning oddiy xalq ongida qanday qabul qilinganini ko'rsatadi. So'zning begona manbasi bilan uning xalqona talaffuzi o'rtasidagi masofa hajviy ohangni kuchaytiradi.

“Veksel” muxammasidagi *bonka* va *veksil* shakllari moliyaviy munosabatlarni bevosita nomlaydi. Bank tushunchasining *bonka* tarzida aytilishi o'zlashma tarkibidagi tovushlarning mahalliy talaffuzga moslashganini bildiradi. Veksel so'zining *veksil* ko'rinishi ham shu jarayonning mahsulidir. Zavqiy bu birliklarni izohlab o'tirmaydi; ularni she'r muhitiga kiritishning o'ziyoq yangi iqtisodiy tizimning xalq hayotiga begona va xavfli kuch sifatida kirib kelganini sezdiradi. “*Jahonni siym-u zarin yutti ajdaho bonka*” misrasida *bonka* ajdaho metaforasi bilan birikib, moliyaviy muassasa xalq boyligini yutadigan kuch sifatida gavdalanadi (Zavqiy, 2003, 140-b.). Xalqona shakl rasmiy terminning mavqeini pasaytirib, uni shoirning tanqidiy bahosiga bo'ysundiradi.

Uchut va *frason* singari birliklarda ham shunday uslubiy jarayon kuzatiladi. Ular davr ma'muriyati va tashqi madaniy belgilarini nomlash bilan birga, shoir tasvirlayotgan muhitning nutqiy koloritini hosil qiladi. Zavqiy o'zlashmani me'yoriylashtirishga emas, uning xalq og'zidagi real shaklini qayd etishga intiladi. Natijada leksik birlik ikki qatlamli vazifa bajaradi: bir tomondan, tarixiy voqelikning aniq belgisi bo'ladi; ikkinchi tomondan, yangi tartibning mahalliy

hayotga nomuvofiqligini ko'rsatadigan hajviy signalga aylanadi.

Zavqiyda individual uslubning yana bir belgisi bahoning ixcham va ochiq ifodalanishidir. Xalqona so'z, laqab, qarg'ish yoki kesatq ko'pincha bir misra ichida hajv nishonini belgilab, unga munosabatni ham tugallaydi. Bunday poetik siriqlik she'riy shaklning talabi bo'lishi bilan birga, shoirning individual tanlovidir. U murakkab ijtimoiy hodisani uzun tavsif bilan emas, xalq orasida tez anglashiladigan nom, obraz yoki tovush shakli orqali fosh etadi. Shuning uchun Zavqiy uslubida jonli nutq materialini davr koloritini yaratishdan tashqari, bevosita muallif hukmining shakli sifatida ishlaydi.

Dikens uslubida personaj nutqini individuallashtirish. Dickensning *Hard Times* romanida individual uslub personajlarga alohida nutqiy ovoz berish orqali namoyon bo'ladi. Yozuvchi qahramonni faqat muallif tavsifi bilan tanishtirmaydi; uning tayanch so'zi, talaffuzi, takroriy iborasi va gap tuzilishi orqali dunyoqarashini ko'rsatadi. Nutqiy belgi asar davomida qayta qo'llangani sari personajning xarakteri chuqurlashadi va dastlab oddiy odat bo'lib ko'ringan ifoda satirik baho kasb etadi.

Tomas Gradgrind nutqining markaziy belgisi *Facts* so'zidir. Roman "*Now, what I want is, Facts*" jumlasini bilan boshlanadi; buyruq ohangi va *Facts* so'zining takrori uning bolani hissiyot va tasavvurdan mahrum holda tarbiyalashga asoslangan qarashini darhol belgilaydi (Dickens, 1854, Book I, Chapter I). Keyingi boblarda ham fakt tushunchasi uning fikrlash doirasini boshqaradi. Shu bois *Facts* oddiy mavzuiy so'z emas, Gradgrind shaxsini individuallashtiruvchi nutqiy formula hisoblanadi. Formulaning qayta-qayta takrorlanishi qahramonning o'zgaruvchan hayotiy vaziyatlarni bitta mavhum qoida bilan o'lchashini ochib, uning dunyoqarashidagi biryoqlamalikka satirik baho beradi.

Sirk rahbari Sleary nutqi esa talaffuzning grafik ifodasi bilan individuallashtiriladi. Dickens ayrim tovushlarning buzib talaffuz qilinishini yozuvda qayd etadi va shu orqali o'quvchiga personaj ovozini eshittiradi. Bu belgi dastlab yumoristik ta'sir uyg'otadi, biroq Slearyning insoniylik va tasavvur haqidagi fikrlari rivojlangan sari tashqi nutqiy nuqson bilan axloqiy mazmun

o'rtasida qarama-qarshilik yuzaga keladi. Ravon va "to'g'ri" gapiruvchi utilitar personajlardan farqli ravishda, talaffuzi me'yoriy bo'lmagan Sleary hayot haqiqatini chuqurroq anglaydi. Shunday qilib, Dikpens talaffuzni masxara qilish bilan cheklanmaydi; uni personajning ijtimoiy mansubligi va insoniy qiyofasini ochadigan murakkab uslubiy belgiga aylantiradi.

Josiah Bounderby nutqida takroriy o'zini taqdim etish formulalari yetakchilik qiladi. Uning "*Josiah Bounderby of Coketown*" tarzidagi o'zini nomlashi hamda kambag'allikdan hech kimning yordamisiz ko'tarilgani haqidagi hikoyani muntazam takrorlashi nutqni maqtanchoqlik vositasiga aylantiradi. Personaj ishchilarning oddiy talablarini "*turtle soup and venison with a gold spoon*" kabi hashamatli istaklarga tenglashtirib, real ijtimoiy muammoni ataylab buzib talqin qiladi. Takroriy formula Bounderbyning fikr yuritish usulini fosh etadi: u har qanday e'tirozni o'z manfaatini himoya qiladigan tayyor hukm bilan almashtiradi. Keyinchalik uning tarjimai holi yolg'on ekani ochilganda, ilgari takrorlangan iboralar teskari baho kasb etib, personajning soxtaligini yanada keskin ko'rsatadi.

Mrs Sparsit nutqining o'ziga xosligi esa rasmiy va murakkab sintaktik qurilishlarda ko'rinadi. Oddiy maishiy savolni ham u izoh, sabab va bilvosita so'roqdan iborat uzun jumla bilan ifodalaydi. "*Your observation being limited to 'little puss'...*" deb boshlanuvchi gapda observation, being limited, in question, indicated by that expression kabi rasmiy birliklar uning o'zini vazmin va ijtimoiy jihatdan ustun ko'rsatishga intilishini ochadi (Dickens, 1854, Book I, Chapter VII). Mazmunning soddaligi bilan ifodaning ortiqcha rasmiyligi o'rtasidagi nomuvofiqlik yumoristik ta'sir tug'diradi. Dikpens shu tariqa sintaksisni ham personaj xarakterini ochadigan individual belgi sifatida ishlatadi.

Individual uslubning qiyosiy xususiyatlari. Zavqiy va Dikpensning individual uslubi jonli nutq materialiga tayanishi bilan mushtarakdir. Har ikki adib me'yoriy va betaraf ifodadan chekinib, o'quvchi darhol sezaigan lisoniy belgini tanlaydi. Zavqiyda bu belgi o'zlashmaning xalqona fonetik shakli, keskin nomlash va ixcham baholovchi birlikda namoyon bo'ladi. Dikpensda esa talaffuz, tayanch so'z, takroriy formula va murakkab sintaktik odat personajning barqaror nutqiy

qiyofasini yaratadi. Har ikki holatda til belgisi faqat muhitni aks ettirmaydi, hajv nishoniga baho ham yuklaydi.

Asosiy farq nutqiy belgining manbai va matnda rivojlanish ko'lamidadir. Zavqiydagi bonka, veksil, uchut va frason muayyan bir personajga xos emas; ular butun davr muhitining xalqona lug'aviy belgilari sifatida ishlaydi. Bunday birliklar ijtimoiy-iqtisodiy yangilikning xalq ongidagi qabulini ko'rsatadi va baho ko'pincha o'sha bayt yoki band ichida tugallanadi. Dikkinsda esa Facts, Sleary talaffuzi, Bounderbyning o'zini ulug'lovchi formulalari yoki Mrs Sparsitning rasmiy sintaksisi alohida personajga biriktiriladi. Ularning satirik mazmuni bir epizodda to'liq tugallanmay, asar davomida takrorlanish va yangi vaziyatlar bilan boyiydi.

Bu farqni faqat milliy til xususiyati bilan izohlash yetarli emas. She'riy hajvning ixchamligi Zavqiyni qisqa va kuchli lug'aviy belgiga yo'naltirsa, roman janri Dikkinsga nutqiy formulani turli vaziyatlarda sinash imkonini beradi. Shu bilan birga, janr individual tanlovni to'liq belgilamaydi: Zavqiy aynan xalqona talaffuzni tarixiy voqelik va hajviy hukmni birlashtiruvchi vosita sifatida tanlaydi; Dikkins esa personajni muallifning bevosita izohidan ko'ra, uning o'z nutqi orqali fosh etishga moyildir. Demak, individual uslub til, janr va muallifning baholash strategiyasi kesishgan nuqtada yuzaga keladi.

Xulosa

Zavqiy va Charlz Dikkins hajviyotida individual uslubning lisoniy asoslari turli ko'rinishga ega bo'lsa-da, umumiy vazifaga xizmat qiladi: ijtimoiy yoki axloqiy nomuvofiqlikni nutq belgisi orqali ko'rsatadi. Zavqiy ruscha-baynalmilal o'zlashmalarining xalqona fonetik shakllarini she'riy matnga kiritib, yangi iqtisodiy va ma'muriy hodisalarni xalq nuqtayi nazaridan nomlaydi hamda ularga ixcham, bevosita baho beradi. Dikkins esa qahramonning talaffuzi, tayanch so'zi, takroriy formulasi va sintaktik odatini asar davomida rivojlantirib, personajni o'z nutqi bilan fosh etadi.

Qiyos shuni ko'rsatadiki, Zavqiy uslubida xalqona poetik siqqlik, Dikkins uslubida esa rivojlantirilgan nutqiy individuallashtirish ustuvordir. Zavqiydagi

nutqiy belgi davr muhitiga, Dikkensdagi belgi ko'proq alohida qahramonga biriktiriladi. Biroq har ikki adibda ham til materialini bezak emas: u hajviy bahoni tashkil etuvchi faol badiiy omildir. Shu jihat ikki ijodkorning turli janr va adabiy an'analarga mansub asarlarini individual uslub nuqtayi nazaridan qiyoslashning asosiy ilmiy tayanchini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dickens Ch. Hard Times. London: Bradbury & Evans, 1854.
2. Galperin I. R. English Stylistics. Moscow: Librokom, 2014.
3. Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. Toshkent: Sharq, 1999.
4. Sultonsaidova S., Sharipova O'. O'zbek tili stilistikasi. Toshkent: Yurist-Media Markazi, 2009.
5. Zavqiy. Ajab zamona: she'rlar / To'plab nashrga tayyorlovchilar A.Madaminov, A.Turdialiyev. Toshkent: Sharq, 2003.